

Örök világosság,
fényes reggel,
oszolni kezd a vendégsereg lenn,
már vége van a bálnak,
a kukacok (aki bújt, aki nem) nekilátnak,
maradékokat zabálnak.
Síri csendben
lassan én is oszolni kezdek.
Patkány surran a bálterembe,
s miután minden húst lerágott,
elszopogat egy gégerákot.

Meghal az isten, ha meghalok.
Az éj bársonypárnáján fölragyog
megannyi kitüntetése,
a csillagok,
s a szürkület vermébe
utána dobják
részeg temetőszolgák,
a hajnalok.

Ha meghalok, meghal az isten.
Mégis csak egy nagy ismeretlen.

Dániel Anna

HÁRMAS KÉP: BENEDEK ELEK, BENEDEK MARCELL, LUKÁCS GYÖRGY

Kisbacon

A csoportkép közel százéves. A szereplők között a két kamasz a legidősebb, Gyuri (Lukács György) trónuson ül, fején korona. AZ ÉSZ TRÓNFOSZTÁSA – ötlik fel óhatatlanul az emberben a híres könyvcím. Lábánál Marci (Benedek Marcell) kuporog. Az uralkodó mellett szárnyas angyalnak öltözött csitri. A kisgyerekek között a távolba pillantó madonnaarcú leány, Benedek Mária idővel anyai nagybátyám felesége lesz. A színjátászás gyakori szórakozás Benedek Elek kisbaconi házában. A tágas ház – fürdőszoba is van benne – főként a nagy sikerű MAGYAR MESE- ÉS MONDAVILÁG szerzői jövedelméből épült az író szülőfalujában, ahol lófőszékely ősei hadban szolgálták a királyt, nagyapja huszonnégy, apja tizenkét esztendeig, s évszázadok óta itt művelték földjüket.

Benedek Elek élete során mindvégig másodrendű írónak tartotta magát, keserűség nélkül. A kiemelkedő tehetség lehetőségét hat gyermeke közül a legidősebben, Marcellben látta. Földműves ősei szorgalmára valló buzgalommal ontotta eszményítőhaj-

lamával az életet korrigáló regényeit, elbeszéléseit, újságíróként a bátor közéleti cikkeket. Irodalmunkba beépült művei a mesék: „*úgy pendült a mesés az ajkán, akár a tiündéri, varázsos mesék, akár a furfangos tréfák, mintha a legnagyobb tehetségű paraszti mesemondó ült volna a lócán*”, írja a néprajzkutató Ortutay Gyula.

Harmincöt évesen írta meg Benedek Elek világnézetét summázó testamentumát (TESTAMENTUM ÉS HAT LEVÉL). Kilencesztendő Marczi fiának ezt üzeni: „*Állj a védtelenek, a gyöngék közé, hatalmasok oldalán harcolni nem virtus.*” A mondat első része Assisi Szent Ferenc gondolata is lehetne, de az útmutatást záró szó, a virtus, fegyverek csatogó mérközését sejteti. Kard ki kard – az igaz ügyért. Igaz ügyekért szállt síkra Benedek Elek rövid honatyasága alatt, újságíróként ostorozta a rossz változatot megnyilvánulásait, s buzdított nemes feladatokra. Erkölcsi okokból vált meg közel fél tucat laptól, az igaz ügy érdekében hive fiatalokra óta élete végéig a konzervatív, mérsékelten ellenzéki Apponyi Albertnek, mert a gróf átfogó közművelődési programmal jelentkezett, s a képviselők közt elsőként tanulmányozta az „agrárius eszméket”, és kietartóan küzd a korrupció ellen.

Világképe leegyszerűsített, talán rideg lenne, ha nem áradna szét benne a szeretet melege, a humor derűje.

A Kisbaconban töltött nyáron a két egyidős gimnazista alig mozdult ki a közös szobából. Tizenöt évesen ismerkedtek meg, az útkeresés, a mohó befogadás, a tiltakozás izgalmas korszakában. Éjszakába nyúló beszélgetések. Marczi, akárcsak néhány osztálytársa, Rostand-ért lelkesedik, kivált a CYRANÓ-ért. Az ismereteket elképesztő gyorsasággal befogadó és feldolgozó barátja lekicsinyli a pszeudoromantikát, megismerteti vele a nagy társadalmi konfliktusok kortárs drámaíróit, Hauptmannt, Strindberget, az időben hátrálva Hebbelt és főként Ibsent, akit majd 1902-ben a tizenhét éves Lukács György Norvégiában felkeres. Marczi színművet ír, kiindulási alap a TOLDI SZERELME, az ifjú Lukács is egy dráma tervét forgatja fejében. Önmagát barátjával összehasonlítva megállapítja: „*Tisztelem stilisztikai verstechnikáját, egyidejűleg érzem, konfliktusérzék terén fölényben vagyok.*”

A hárommillió „mezőgazdasági proletárról” is barátjától értesül Marczi. Igaz, apja cikkeiben is olvashatott a földművesek nyomorúságáról, a kormány és a vezető réteg rosszindulatú elzárkózásáról. „*Ha csak annyit mondasz, a nép idegen földre vándorol, mivelhogy itthon nincsen munkája, kenyere – országháborító vagy.*” De Marczi már tudja, hogy nem segítség „*a jók legjavának összefogása*”, amiben apja reménykedik, sem a kereskedelemmel párosult háziipar, amelyet Benedek Elek többször is szorgalmazott. Barátja nyomán, aki úgyszólván gyermekkorra óta „*megvető gyűlölettel*” utasítja el a fennálló társadalmat, feltárulnak előtte az anakronisztikussá vált társadalom súlyos válságtünetei. Áchim András ekkor már az ötezer, idővel az ezer hold feletti birtokok felosztását követeli. 1900-ban, a két tizenöt éves fiú barátságkötésének esztendejében a náluk egy évtizeddel idősebb Jászi Oszkár megindítja folyóiratát, a *Huszadik századot*. Közéleti programjának fontos része lesz a nagybirtokok felparcellázása és széles körű szövetkezeti mozgalom kialakítása dán mintára. Gimnáziumi tanulmányaik utolsó szakaszában már sorakoznak az új nemzedék gyökeres átalakulást sürgető tagjai, akiket áthidalhatatlan távolság választ el az apák politikai világától. Az apák zömmel a kor hatásos publicistájának, a nemzeti optimizmus ábrándját „30 millió magyart” jelszóval hirdető Rákosi Jenőnek, Ady legádázabb támadójának vezércikkeit olvassák, és hevesen ellenzik az általános titkos választójog bevezetését, nemcsak a hazátlannak bélyegzett ipari munkásság, hanem a nemzetiségek miatt is.

Az apa örül a két ifjú titán barátságának. Igen, titánok mindketten. Marcell hetedik gimnazista, amikor SÁRGA RÓZSA című színműve szavazatot kap a Teleki-pályadíjra – igaz, csupán egyet, de a hír újságban is megjelent. Barátja mögött néhány nyomtatásban közölt színikritika, köztük Bródy Sándor KIRÁLY-IDILLJEI-ről, amelyre a szerző felfigyelt. Benedek Elek nyilván elégedettséggel nyugtázza, hogy a számára jóformán ismeretlen modern világirodalomban Lukács József bankigazgató Londont és Párizst megjárt fia kalauzolja Marcit. Zsidó volta is a barátság mellett szól. Benedek Elek az asszimiláció híve, Jézus követői és a Mózes-hitűek sajátítsák el egymástól értékes tulajdonságaikat. Egyébként felesége, a tönkrement és öngyilkosságba menekült vállalkozó lánya, aki trafikban dolgozott, amikor megismerkedtek, a férj szavaival „nem született sem kereszténynek, sem kereszténynek”.

Apakép, de több is annál

Lukács György a világméretű elismerés magaslatáról visszatekintve a múltba ezt írja: „Benedek. A középpontban a morál.” (CURRICULUM VITAE.) És egy interjúban: „...*nekem Benedek Elekhez mint íróhoz soha nem volt közöm... De szemben azzal a műlővel, amelyben éltem és amelyben a kompromisszumok, sőt az annál is rosszabb dolgok által elért siker volt az emberi értékek úgyszólván egyedüli kritériuma, Benedek Elek mindig kiállt a maga puritán módján a saját igaza mellett. Megmondhatom, hogy akkor sem érdekelt és később sem, hogy ez az igazság mi körül forog. De maga a tény, a kiállítás ténye okozta, hogy Benedek Elek mint morális személyiség fiatalkorom legtartósabb hatásai közé tartozott.*”

Az erkölcsi mentort találta meg a gimnazista Lukács barátja apjában. A tisztelő vonzalmat nyilván fokozta, hogy a Benedek Elekkel szögesen ellentétes eszmevilágú, logikai elemzőkészségben, a problémák széles körű felvetésében őt feltehetően már serdülőként felülmúló Lukács Györgyöt a morál problémája fiatal éveitől úgyszólván haláláig foglalkoztatta. S úgy sejtem, az ismétlődő visszatérés az erkölcs problémájához, annak újabb és újabb taglalása Lukács György egyéniségének egy szakadékos elmentéivel is összefügg. „*Ő volt a legdogmatikusabb köztünk, aki bizonyos időpontokban és bizonyos tanokban feltétlenül hitt, és feltétlenül egyetértett azzal a mondással, hogy aki katolikus, legyen pápista*”, állapítja meg Hauser Arnold a Vasárnapi Kör tagjairól szólva a fiatal Lukácsról. S ez a dogmatikus merevség, már-már bigottság kompromisszumra való készséggel párosul, ami egyébként korántsem kivételes jelenség. Egyezkedik a gyerek Lukács Gyuri, akit anyja büntetesként sötét kamrába szokott zárni. Ha kora délelőtt történt, Gyuri kis idő múlva bocsánatot kért, és kiengedték. Ha dél felé zárták be, szilárd maradt, mert tudta, apja azt szereti, ha a házban nyugalom van, s mire hazaérkezik ebédre, ő kiszabadul. Idővel hány magyarázkodó, öncáfoló vagy a Blum-tézisek esetében az öncáfolatot is megcáfoló nyilatkozat, kijelentés! Elszomorító kompromisszumok ezek az önkritikák akkor is, ha az „ügy” érdekében történt a megalkuvás.

A kötődést barátja apjához nyilván erősítette a gimnazista, majd joghallgató gyötrő teljességigénye, stabilitáshiánya, zaklatottsága, amiben ott vibrált a Monarchiát, sőt úgyszólván az egész Európát feszítő válsághelyzet. „*Együtt, egymás mellett működtek bennem egymást kizáró gondolatok*”, írja ifjúkori énjéről Lukács. Benedek Elekben a maku-látlan egészt értékelte, a megingathatatlanságot, azt a természetes biztonságot, amely-lyel a nagy mesemondó eligazodott az erkölcsi tettek és gondolatok világában. Lukács György ezt testetlen subjektív tisztességmorálnak nevezi.

Marcell tetszőzelleből, a hétköznapi eseményei, gondjai közt szembesül Benedek Elek személyiségével. Az ő apaképe bonyolultabb. Erősen gyökerezik az apai világban,

és erősen akar szabadulni belőle. Tisztelő, rajongó szeretet, de irónia is. Az igaz ügyért vívott csaták kudarcai, a csalódások a Benedek családra is ránehezednek. A tizenhét éves Marcell 1902 augusztusában Kisbaconból tudatja Norvégiából hazaérkezett barátjával: „*Tárcádat, fájdalom, a BERLIN JÚLIUSBAN kivételével hiába írtad, mert apa már nem a Magyarság szerkesztője. Sok gyalázatoságot tettem veled, és sokáig leszel, amíg nyugalma helyreáll.*” És később a pontos, keserű látélet: „*Senkit nem csalt meg életében, de önmagát csalja, amíg lehet.*”

Marcell korán rádöbbsen, hogy az otthon családi idillje – hányszor ábrázolta apja – valójában temető is. Nem az elfojtott, hanem az eltemetett vágyaké. Az idős Benedek Marcell múltat felidéző könyve, a NAPLÓMAT OLVASOM megörökíti az éjszakai jelenetet: a hatodik gyereket váró Benedekné idegrohamban vergődik. A háztartást krajcárroskodó gondoskodással összetartó feleség kezébe került férje levelezése egy nőismerősükkel. A nagy mesemondó hű volt feleségéhez, de kedvét lelta a széplelkű nőkkel folytatott beszélgetésekben. Felesége idegrohama után nem volt több „lelki nővér”. A kálvinista templomi eskü nemcsak azt mondja ki: hozzá hű leszek, hanem azt is: vele beérem. Az érzelmi életnek ez az engedményt nem ismerő puritánsága elfogadhatatlan Marcell számára, akárcsak az áltató idill.

„*Nem lehetetlen, hogy író leszel belőled*”, jósolta Marcinak a TESTAMENTUM. Író – készül a hivatásra Marcell, de nem eszményítő képet, hanem a valóság bonyolultságát felmutató alkotó. „*Apám élményein keresztül túlságosan korán csalódtam az életben*”, állapítja meg a NAPLÓMAT OLVASOM. Merész tervek és szorongás, hogy meg tud-e felelni az apai várakozásnak és a saját nagyra törő reményeinek. Írásainak jó ideig visszatérő alakja a „*vasból öntött apa*” és kételyektől gyötört fia, aki más utakra merészkedik.

Az utak elválnak

A tizenkilenc éves Benedek Marcell és Lukács György a megszállottan lelkes rendezővel, Bánóczy Lászlóval létrehozza a modern magyar színjátszást elindító nagy jelentőségű Tháliát. A Thália a közös feladatokkal látszólag még szorosabbra fűzte a két fiatal kapcsolatát. Valójában a színház fennállásának öt esztendeje alatt útjaik szétváltak.

Egy barátság meglazulásának, az eltávolodásnak, sőt egyik fél részéről átmenetileg az ingerült, szinte ellenséges bírálatnak okai nem kevésbé szövevényesek, mint a szerelmesek elszakadásáéi. „*Szövetségünk a fiatal, kezdő íróké...*” írta kapcsolatukról Lukács György. Ez a szövetség véget ért. Lukács a Thália-korszak elején eszmélt rá, hogy sem a drámaírói, sem a rendezői pályára nem alkalmas. Németországban és Firenzében folytat filozófiai és esztétikai tanulmányokat. Ha Budapesten időzik, a Balázs Béla lakásán összegyűlő Vasárnapi Kör fiataljai csoportosulnak köré. Más szellemi légkörben él, mint Benedek Marcell. Csak sejthető, hogy az eltávolodásban szerepe volt a magyar–német szakos egyetemi hallgató, majd középiskolai tanár keserűségének is, aki nagyra törő reményeit sem szepírói munkáival, sem a Victor Hugóról készült vaskos kötettel nem igazolta. Lukács György pályája pedig a gondolatokkal való birkózásban, makacs fejlődésigényében egyre jelentőségelteljesebben bontakozik ki.

Az eltávolodáshoz nyilván hozzájárult, hogy a fiatal Lukács olykor elképesztő nézeteket támasztott alá óriási tudásanyaggal, bámulatra méltó logikai apparátussal. Balázs Bélát kimagaslóan nagy költőnek és drámaírónak ítélte, vitázott miatta Osváttal, Ignotusszal és Babitscsal. „*Balázs Béla eredetisége és jelentősége a magyar irodalom számára az, hogy benne ölt először testet – magyar szavakban és magyar formákban – a mélység.*” Ezt a

megállapítást és az ehhez hasonlókat Benedek Marcell nyilván elutasító iróniával olvasta. Éket vert közénk az is, hogy világhírességre törekvő irodalmi ízlése tiltakozik a közlésmód ellen, amely a fiatal Lukács szellemtörténeti korszakában kiváltképpen bizonyult. Nem ő az egyetlen. „Ezt a könyvét, Gyuri, még én is megértettem”, írja kedvesen csipkelődve Kaffka Margit, Jaspers pedig arra kéri levelében Lukácsot, hogy tisztázza a „*transzcendentállogikai topográfia*” kifejezést.

De annak a keserű gúnynak, amely Benedek Marcell VULKÁN című regényében egykori szövetségese portréját felvázolja, nemesebb oka is van a csalódott becsvágy keserűségénél, mélyebb az elhamarkodott esztétikai ítélkezés keltette méltatlankodásnál. Az 1918 januárjában megjelent VULKÁN (alcíme: *Egy nemzedék regénye*) egyebek közt Benedek Marcell és Lukács György világnézeti mérkőzése is – pontosabban kifejezve: kísérlet annak ábrázolására.

A regény hőse – mert végül is ez a szó illik a fiatal Almásy Miklósról – társadalmi osztálya leszűkült nézeteivel, rosszhiszemű önátlatásával szembefordulva a polgári radikalizmuson át eljut – akár csak a regény írója – a jövőben békés úton megvalósuló szocializmus vállalásáig. Barátja, a gazdag lipótvárosi családból származó ifjú esztéta, Leövey Egon gyors észjárása, vitázóhajlama, fölényessége, szokásai – egymás után gyűjt rá a szivarokra, sűrű hamurétegeket hagyva maga körül –, új keletű bárósága (a Lukács család nemességét kapott) – s ami talán a leglényegesebb: esztétikai nézeteinek, sőt egész világhírességének elképesztő megváltozása félreismerhetetlenül idézik fel a fiatal Lukács György alakját, aki a VULKÁN keletkezésének idején „transzcendens” korszakát éli. Sőt Leövey egyénisége sejtet valamit abból a „*már-már nyugtalanító elvontságból*” (Thomas Mann megállapítása a fiatal Lukácsról), amely majd A VARÁZSHEGY Naphtájában ölt testet. Benedek Marcell regényhőse szavaival mondja ki, hogy fejlődése L. „*egykori nézeteiből indult ki, és ezért hálás neki. De míg ő egyenesen haladt tovább...*”.

Igen. A francia irodalomban egyre inkább elmélyedő fiatal tanár a Rabelais és Montaigne humanizmusától a felvilágosodáson át kedves Anatole France-áig és még tovább terjedő racionalista és demokratikus vonulatot követi. És független akar lenni. Egész életében az is maradt. Párthoz soha nem csatlakozott. Alighanem értetlenül, talán némileg lekicsinylően vette tudomásul Lukács György szinte szerzetesi törekvéseit, hogy egy „rend”, egy felsorakozott közösség tagja legyen.

Csillapíthatatlan teljességigényében a fiatal Lukács a polgári radikalizmust mint felmegoldást mereven elutasítja. Miszticizmustól áthatott messianizmusától, amelyet – nagyrészt az októberi forradalom hatására – hamarosan a megváltó világorradalom és kommunizmus eszméje vált fel, Benedek Marcell elutasítóan idegenkedik.

A világháborút s az egyre nyilvánvalóbb felismerést, hogy ezt a háborút elveszítjük, a Monarchia közelgő széthullásának tüneteit is áthidalhatatlanul különbözőképpen élik át. Lukács György számára – saját szavait idézve – „*a Monarchia s vele együtt a polgári világ lerombolásra érett értelmetlenség*”. A nemzetiségi problémákból származó esetleges veszteségek a pusztulásra rendeltetett képződmény eltűnéséhez képest másodlagosak. S a múltira emlékező Benedek Marcell: „*Felhördültünk, amikor 1916-ban először került kezünkbe egy térkép, amely nagyjából a mai Magyarországot ábrázolta*.” És emlékszem az érzelmi skizofrénia állapotára, amelyben a második világháborúban a döntést várta Erdély hovatarozásáról. Erdély Hitler kezéből!

De mindez mégsem elegendő magyarázata a VULKÁN-ból felénk csapó gúnyos keserűségnek, az ítélkező szembefordulásnak a hajdani szövetségessel.

Az „i”

A döntő, az igazi ok, úgy vélem, szinte kezdettől fogva ott lappangott közöttük. *„Madách minden mélység nélkül való költő... Már gimnazista koromban – pedig akkor szenvedélyes ateista voltam – mélyen felháborított AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁ-nak bizánci jelenete: Tankréd (és vele érthetően Madách) állásfoglalása a homousion-homoiusion vitában... Mi másért haljon meg valaki, ha keresztény, mint a hitéért, mint azért, hogy Krisztus Istennel egynemű-e vagy csak hasonló hozzá? Hát nem ezen múlik minden?”* – írja Lukács György. (KIKNEK NEM KELL ÉS MIÉRT A BALÁZS BÉLA KÖLTÉSZETE?)

Az „i” – a két gimnazista nyilván vitázott róla – a történelmi, társadalmi események során válaszúttá nő. Nem csupán a problémák maradéktalan tisztázására törekvő, rendszerezőigényében a valóságnak olykor fittyet hányó alkat és a befogadásra kész, megértő, lelkes, de a nagy mélységek elől visszahúzódó intellektus ellentéte ez. Csupán egy lépés vagy még annyi sem, s az „i” fontossága az erőszak morális dogmájává magasztosul, farizeus okoskodások kútfejévé válik. *„Az erőszakot mint elvont erőszakot sosem tekintetem önmagában emberellenes rossznak... A (kimondottan) bűnös olykor a helyes cselekvés elkerülhetetlen alkotóeleme, máskor egy általános érvényűnek elismert etikai korlátozás a helyes cselekvés akadályává válhat”,* szögezi le Lukács György. Álláspontját sommásan is rögzítette: Rózsavízzel nem lehet forradalmat csinálni. (Igy hallottam Marci bácsi-tól.) A megállapítás lehetséges következményeitől Benedek Marcell tiltakozva visszariadt. Ő már a tízes évek derekán gyötrődik a jó érdekében elkövetett kegyetlenség problémájával. Zsigmond király korába vivő, tanítványainak ajánlott regénye, a POKOLJÁRÓ TAR LŐRINC valójában az elkerülhetetlenül felvetődő kérdést járja körül: a gyökeres társadalmi átalakulásért szabad-e vállalni az erőszakot, amely öngerjesztő tébbollyá fajulhat?

Néha eltűnődtem, szóba került-e valaha is köztük Leövey Egon. S ha igen, miként? Tisztelte az írói megformálás jogát Lukács György, még akkor is, ha őt magát pécézték ki? A VARÁZSHEGY Naphtájának megformálójáét tudjuk, fenntartás nélkül elismerte. Vagy a jelentős tehetség „bűntudatát” érezte – mert az inkvizitori szolgálat mellett erre is volt hajlandóság benne – a képességei határaival küszködővel szemben? Megkérdezni tapintatlanságnak véltem, és talán hiábavalónak is. Annyi bizonyos, hogy Benedek Marcell a Tanácsköztársaság idején, amelyet sem elfogadni, sem megtagadni nem bírt, a helyettes népbiztosi rangra emelkedett Lukácshoz fordult, mert a Benedek Elek szerkesztette gyermekújság, a *Jó Pajtás* léte veszélyben volt. Lukács Györgynek köszönhető, hogy a méltán népszerű gyermeklap nem szűnt meg, s a kiküldött biztos végül abba is belenyugodott, hogy Benedek Elek nem fogadta el a javasolt Kis Elvtárs vagy Kis Munkás címet. (A Kis Proli is szóba került.) Az „i” betű igazáért halni, de ölni is kész alkattal megférhet a szubjektív jellegű megértés és a nagylelkűség.

Apa és fia

A NAPLÓMAT OLVASOM szerint apa és fia közt nem volt olyan ellentét, *„amely drámai jelenetben robbant volna ki”*. Valószínű, hogy azért nem került rá sor, mert mindketten kerültek a politikai és irodalmi vitát, amelyet hiábavalónak éreztek, hiszen meggyőződésüket követik. A *Nyugat* korszakot teremtő évtizedében Benedek Elek változatlanul Herczeg Ferencet tartja a kor nagy magyar írójának, Ady költészetét akkor ismeri meg, amikor fia elcsapott tanárként az ADY BREVIÁRIUM-on dolgozik. Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság felett 1920-ban megjelent ÉDES ANYAFÖLDEM című művében Ézsaiás próféta indulatához hasonló keserű felháborodással ítélkezik. Ká-

rolyi Mihály „grófi kalandor”. A Tanácsköztársaság „feneketlen erkölcstelenség, rablás, gyilkolás”. Lukács György is megkapja a magáét: írásaiból „még egy-két héttel előbb nemcsak vidám kedvű újságok, de komoly ábrázatú folyóiratok is csodabogarakat közöltek az értelmetlenség, a zagyvaság elrettentő példájaként”.

És mégis, apa és fia közt ekkor válik egy csapásra jelentéktelenné világképük ellentéte. Az őszirózsás forradalomban előadásokat tartó, a Tanácsköztársaságban az egyetemen tanító Benedek Marcellt a keresztény kurzus felelősségre vonta. A fegyelmi tárgyalásáról hazatérő otthonában apja is várja. Amikor meghallja, hogy fia még az ítélet hirdetése előtt felolvasta nyilatkozatát: nem akar tanítani abban a világban, amelyben a kereszténység és a magyarság nevében gyilkolnak, Benedek Elek helyeslően magához öleli.

A keresztény kurzus világa a TESTAMENTUM írója számára is elfogadhatatlan. Az egyetlen út hazavezet Kisbaconba.

A hatvanegy éves Benedek Elek új életszakasza kezdődik szülőfalujában. Fialat korában fellengzősen, de hittel jelölte meg célját: „Benépesíteni hazámat a nemzeti kultúra templomaival.” Valójában a Romániához csatolt Erdélyben is ezt teszi. Felolvasókörtutakat szervez erdélyi írókkal, a fiatal Tamási Áron regényét, a SZŰZ MÁRIÁS KIRÁLYFI-t megvédi Szabó Dezső durva támadása ellen, aki viszonzásként konjunkktúra-székyelnek nevezi. És olvas. A *Nyugat* köré csoportosult nagyokat, külföldi kortárs írókat. Kisfaludy társasági tagságáról le akar mondani Babits Mihály javára – persze hiába. Gyermeklapot szerkeszt, a *Cimborát*. „Az állam nyelvét meg kell tanulni, az édesanyátok nyelvét nem szabad elfelejteni”, üzeni olvasóinak. Az agyvérzés írás közben érte.

Benedek Marcell a megélhetésért folytatott munkában ért el hivatásához. Nem a dráma, nem a regény – bár nem hagy fel velük teljesen. Fordítások özönében érik meg benne az olvasás művészete. Kézen fogja az olvasót, az átlagosat és a vajt fülűt is, és hatalmas irodalmi tájékozottsággal vezet. Tapintatosan és biztosan vezet, mentor és barát egy személyben. Megvilágítja az írói látásmódon alapuló esztétikai kategóriákat és irodalmi irányokat. A l’art pour l’art-ról írva rámutat arra, hogy az öncélú szépségkultusz elutasító válasz is a társadalom megvetendő céljaira; a maga visszafogott módján mintha Lukács György engesztelhetetlen l’art pour l’art-ellenességével vitázna. Nem épít fel teóriákat, a műveket vallatja. Kimondja, hogy az olvasói befogadás is művészet, mindenki birtokosa lehet, ha fogékonyan és értőn közeledik az alkotáshoz. Felfogása egyetemesen demokratikus és mélységesen művészettisztelő. Késői műve, a NAPLÓMAT OLVASOM lírai szépségű fejlődéstörténet és kordokumentum.

Az apai szemlélet, amely az erkölcsöt a széppel egybemossa, és nem hajlandó elfogadni, hogy premisszái különböznek, olykor nála is megnyilvánul. Számos esszében méltatja Romain Rolland műveit, aki nemes célokért küzdő író, de korántsem élvonalbeli alkotó. Balázs Bélánál persze különb.

1945 után

„Lukács György, akivel huszonnyolc esztendei kényszerű szünet után változatlan melegséggel újítottuk fel barátságunkat”, írja Benedek Marcell abból az alkalomból, hogy a Magyarországra visszatért Lukács professzori állást ajánl fel neki a Tanárképző Intézetben.

A „változatlan” szón sokáig tűnődtem. Úgy érzem, az *elpusztíthatatlan* jelző találoban jellemezné ellentétkel terhes, bonyolult kapcsolatukat, mert mindaz, ami szavakba öntve vagy kimondatlanul éket vert közéjük, talán eltölpül a serdülőkor ösvilágához képest, amelyben szövetségesként évekig együtt voltak, az életbe kilépő két

fiatalember feszítő becsvágyához és elhatározásához képest, hogy alkotó tehetségüket kibontakoztassák, és részt vegyenek egy új társadalom építésében. Az elszakadás olykor az együttlét egyik formája. Az iskolát teremtő esztéta és filozófus gyakran időzött a közelgő vaksággal szembenéző Benedek Marcell budai otthonában.

A barátság ítélkezés is önmagunk és a másik felett. Emlékszem Marci bácsi hangjára – ironia volt benne és sok szomorúság –, amikor a mindkettőjük kedvelte Hebbel JUDIT-jából idézett: „*Ha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna, ki vagyok én, hogy az alól kivonjam magam?*” Az idézettel Lukács György életművében is találkoztam. Úgy rémlik, többször.

Zárókép

1956 decemberében késő este két férfi csengetett be Benedek Marcellhez. (Lukács György fogoly Snagovban.) A zakójuk alatt jobboldalt kidudorodó zseb nem hagyott kétséget jövetelük céljáról. Közölték, hogy kiderült: Benedek Marcell szabadkőműves-összeköttetései segítségével összeesküvést szervezett külföldön. Érdemeire való tekintettel nem vonják felelősségre, de írja alá a vétkességét elismerő nyilatkozatot. Marci bácsi azt mondta, hogy nem szervezett összeesküvést, és nem ír alá semmit. – Akkor elvisszük – mondta az egyik dagadt zsebű. – Vigyenek – mondta Marci bácsi, mert a virtus, amit apja a TESTAMENTUM-ban lelkére kötött, tudvalevő, hogy nemcsak bátorságot, hanem erényt, erkölcsöt is jelent. (Virtus – virtutis a latinban, Marci bácsi kedvelt francia nyelvében vertu.) Ki szeretne menni a mellékhelyiségbe, és magához vennie egy pótszemüveget – mondta még. Az egyik dagadt zsebű elkísérte, és amikor visszajöttek, és Marci bácsi a pótszemüvegért nyúlt volna, a másik dagadt zsebű odavette: – Hagyja, maga itt marad.

Aztán Marci bácsi még olvasott egy darabig. Akkor még tudott olvasni. Néhány nap múlva elmondta a történeteket nagynénémnek. Tőle hallottam.

Korompay H. János

HORVÁTH JÁNOS, A TANÁR ÉS IRODALOMTÖRTÉNÉSZ

Mondanivalóm lényegét mindjárt az elején szeretném összefoglalni. Legfőbb állításom az lesz, hogy az a tanárság, amelyre Horváth János vállalkozott, és az a tudomány, amelyet művelt, sohasem vált el egymástól: pedagógia és irodalomtörténet ugyanazon tevékenységnek két, egymást kiegészítő oldala volt. Az irodalomról való előadások és a kinyomtatott könyvek a legtöbb esetben ugyanazon kézirat különböző jellegű zsetételei voltak, életrészletnek és írásban. Az irodalommal való foglalkozás szerves része volt az ő életrészletének, életmódjának és világképének; amit átélt, azt mások számára is élménnyé tudta formálni; amivel önmaga gazdagodott, az a tanár egyéniségén át mindig nagyobb körökben áramlott tovább, s nemzedékek indulásának felejt-